

O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA ICHKI AUDITNING MUHIMLIGI VA AUDITOR RISKI BOSHQARISH YO'LLARI

Qo'ldoshev Dilshod Melixo'rovovich.

Bank moliya akademiyasi tinglovchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'zbekiston tijorat banlari va ularda ichki auditning ahamiyati hamda uning muhimligi borasida fikr va mulozalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar. *Insoniyat, jamiyat, bank, audit, auditorlik tekshiruvi, raqobat, bozor munosabatlari, kredit.*

Insoniyat tarixiga bir nazar solsak, jamiyat rivojlana borishi bilan birga jamiyatda bo'layotgan xodisa va voqealarning kelib chikish sabablari, kutilishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni o'rganuvchi bir qator tabiiy, iqtisodiy va gumanitar fanlar shakllana boshladi. Bu fanlar bilan birga iqtisodiyot fani ham jamiyatda yuz berayotgan iqtisodiy hodisalarni o'rganish, ularni tahlil qilish hamda jamiyatdagi moddiy ne'matlar yaratishdan tortib, uni iste'moli bilan bog'liq muammolarni o'rgana boshladi. Butun dunyoda jamiyatning tuzilishi qanday bo'lishidan qat'iy nazar uning a'zolari insonlar o'zlarining ehtiyojlarini qondirish va hayotlari uchun zarur bo'lgan noz-ne'matlarni yaratish ustida izlanishlar olib boradilar. Bu izlanishlar natijasida jamiyat rivojlanishi shakllana boshlaydi. Shu bilan birga jamiyat a'zolari ya'ni kishilar, guruhlar, tashkilotlar va mamlakatlar o'rtasida o'zlarida mavjud bo'lgan resurslardan foydalanib yuqori daromad olishga erishish va olingan daromaddan samarali foydalanish orqali barqaror turmush tarzini yaratishga bo'lgan intilish kishilar o'rtasida iqtisodiy raqobat kurashini keltirib chiqaradi. Bu raqobat kurashi jamiyat va iqtisodiyotning rivojlanishiga ko'rinmas kuch sifatida doimo turtki beradi va iqtisodiyot va jamiyat shu raqobat kurashi orqali rivojlanadi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy pirovard maqsadi - mamlakat iqtisodiyotida bozor munosabatlari tamoyillarini to'liq qaror toptirishdan iboratdir. Bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotni shakllantirish yo'lida izchil islohotlar olib borilayotgan hozirgi bosqichda tijorat banklarining mamlakat iqtisodiyotidagi roli tobora oshib bormoqda.

Ma'lumki, tijorat banklari faoliyatiga real baho berish va omonatchilar, kreditorlar va investorlarning bank faoliyati to'g'risida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishlarida ichki audit tekshirishlarimuhimahamiatga egadir. Tijorat banklari faoliyatida ichki auditorlik tekshiruvlarini o'tkazish muxim xisoblanadi.

Jamiyat rivojlana borishi bilan birga jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarni o'rganish, qilingan ishlarni sarhisob qilish, natijalarni oydinlashtirish, oldindan amalga oshirmoqchi bo'lgan imkoniyatlarni chamalash, kelgusi ishlarni rejalashtirish, faoliyatni sarxisob qilish va faoliyatga baho berish tizimlari o'zo'zidan jamiyat uchun zarurat sifatida asta sekin shakllana boshladi. Shunday faoliyat turlaridan biri bu auditorlik faoliyatidir. Ma'lumki,

tijorat banklari faoliyatiga real baho berish va omonatchilar, kreditorlar va investorlarning bank faoliyati to'g'risida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishlarida audit tekshirishlari muhim ahamiyatga egadir.

Ichki auditning asosiy maqsadlari va vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- ichki audit tekshiruv natijalari asosida bankning real holati va ichki nazorat samaradorligining aniq holati to'g'risidagi ishonchli va mustaqil axborot bilan Bank Kengashini ta'minlash;

- ichki audit tizimini va ichki audit tekshiruv jarayonlarining samaradorligini baholash va tahlil qilish;

- bank faoliyati oldiga qo'yilgan maqsadga erishishda ma'muriy va operatsion jarayonlarning samaradorligini kuzatish;

- tavakkalchilikni boshqarish jarayonini qo'llanilishini va tavakkalchilikni baholash metodologiyasining samaradorligini kuzatish;

- moliyaviy axborot tizimini, shuningdek elektron axborot tizimi va elektron bank xizmatini kuzatish;

- buxgalterlik hisoboti va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini kuzatish;

- bank kapitalining tavakkalchiligini baholash tizimini kuzatish;

- bank faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki me'yoriy hujjatlariga muvofiqligini nazorat qilish;

- doimiy taqdim etiladigan hisobotlarning to'liq va o'z vaqtida taqdim etilishini nazorat qilish;

- Buxgalteriya kitobi va moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini va ishonchliligini o'rganish;

- Bank rahbariyati bilan birgalikda faoliyat yuritish;

- Bank kengashi talablariga binoan maxsus tekshirishlarni o'tkazish yoki o'tkazishga amaliy yordam berish;

- Audit xizmati tekshiruvlari jarayonida aniqlangan qonunbuzarlik holatlari to'g'risida bank Kengashiga axborot berish.

Auditorning korxona va tashkilotlarning moliyaviy hisobotini tasdiqlash to'g'risidagi xulosasining bo'lishi, mazkur moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar uchun unga bo'lgan ishonchni oshiradi. Auditorlik tekshiruvlarini maxsus auditorlik firmalari yoki alohida sertifikatga ega auditorlar o'tkazishi mumkin. Auditorlik nazorati amaliyotda ikkiga ajratiladi: ichki va tashqi audit. Ichki audit auditorlik nazoratini o'tkazish usuliga ko'ra tashqi audit bilan o'xshash bo'lib, u mustaqil auditorlar yoki auditorlik firmalari tomonidan amalga oshiriladigan tashqi audit uchun axborotlarni olish manbai bo'lib hisoblanadi. Tashqi va ichki audit o'rtasidagi sezilarli farq ularning maqomi, asosiy vazifalari va auditorlik tekshiruvini bajarish vaqtiga qarab ajratiladi. Ichki audit asosan mulkdorlar manfaatlariga xizmat qilib, uning asosiy vazifasi korxonaning iqtisodiy ahvoli to'g'risida muayyan korxonaning mulkdorlari uchun axborot tayyorlashdir iborat. Tashqi audit esa nafaqat mulkdorlar, balki davlat va kreditorlar manfaatlariga uchun ham xizmat qiladi va uning bosh maqsadi, ushbu korxonaning tashqi foydalanuvchilari: aktsiyadorlar, investorlar, banklar,

soliq va boshqa davlat organlari, sheriklar uchun korxonaning moliyaviy holatiga xolis xulosa tayyorlashdan iboratdir.

Tijorat banklari faoliyatini tashqi auditdan o'tkazish bank va mustaqil auditorlik firmalari o'rtasida tuziladigan shartnoma asosida amalga oshiriladi va ushbu shartnomada tomonlarning huquq va majburiyatlari aks ettiriladi, ish davomida auditor o'z majburiyatlarini unutmasligi va bank ma'muriyati esa auditor oldida hamma ma'lumotlarni ochiq-oydii tushuntirib berishi va barcha hujjatlarni etkazib berish majburiyatini olishi lozim. Ichki audit banklarda tashkil qilingan ichki audit xizmati tomonidan amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi bank faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kamchilik va muammolarni aniqlash va ularni bartaraf qilish bo'yicha tegishli maslahatlar berish, ichki me'yoriy hujjatlarga mos kelishini va kelgusi istiqbollarni belgilash imkoniyatlarini ko'rsatishdir. Ichki audit faoliyati moslashuvchan audit qoidalariga asoslangan bo'lib, keng ravishda amalga oshiriladi hamda har bir davlatning birliklariga moslashuvchi bo'lib, xar xil sektorlar faoliyatini boshqarish va alohida shaxslarning madaniyatini ham qamrab oladi. Ushbu tarifdan kelib chiqan holda ichki audit tizimi ichki audit tarifi(ichki auditni o'z ichiga oluvchi elementlar), ichki audit ishonch va maslahat tamoyillarini shuningdek uning qamrov darajasi (risklar, ya'ni nazorat va xodimlarni boshqarish) va bank faoliyatiga o'zining foydasini keltirish kabilarni o'z ichiga oladi.

Muayyan tijorat bank bo'limini nazorat qilish uchun ichki audit xizmati tomonidan quyidagi dastlabki ishlar amalga oshiriladi: audit o'tkazish ish rejasi tuziladi; auditorlar ro'yxati va ular tomonidan bajariladigan ishlarning maqsadi va vazifalari belgilanadi; o'tgan davrdagi auditorlik xulosasi ko'rib chiqilib, ular bo'yicha belgilangan tadbirlarning bajarilishi ko'rib chiqiladi; audit o'tkazish bo'yicha buyruq va kassa qiymatliklarini tekshirish uchun guvohnoma tayyorlanadi. Tijorat banklarida ichki audit xizmatini tashkil qilish va uni amalga oshirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2000 yil 25 noyabrdagi 405-sonli Tijorat banklarining ichki auditiga qo'yilgan talablar to'g'risidagi yo'riqnomasida ichki audit xizmati xodimlarining javobgarliklari belgilangan. Shuningdek, Markaziy bankning yuqorida aytib o'tilgan yo'riqnomasiga muvofiq ichki audit xizmati xodimlari quyidagi talablarga javob berishlari shart: bajarayotgan vazifalari xarakteriga taalluqli oliy ma'lumotga hamda tegishli kasbiy ko'nikma va malakaga ega bo'lishlari; bank qonunchiligi hamda Markaziy bankning O'zbekiston Respublikasi hududida bank faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarni bilishlari; umumiy qabul qilingan xalqaro buxgalteriya hisobi va audit andozalarini yaxshi bilishlari; o'z malakalarini doimiy ravishda oshirib borishlari; vazifalarini hal etish ko'lamini va muddatiga doir auditorlik dasturlari rejalashtirilayotganda cheklovlariga ega bo'lmasliklari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonuni. 2000 y. 26 may.
2. O'zbekiston Respublikasining "Bank siri to'g'risida" gi qonunni. Adliya vazirligidan 2003 yil 30 avgustda 530-2-son bilan ro'yxatga olingan.
3. "O'zbekiston Respublikasi bank tizimi" muallif: F.M.Mullajonov [va boshq.] F.M. Mullajonovning umumiy tahriri ostida. To'ldirilgan ikkinchi nashri.T.: O'zbekiston, 2011.- 368 b.
4. SH.Z.Abdullaeva. Xalkaro valyuta-kredit munosobotlari. Darslik B.m.: T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2006. - 576 b
5. Банковское дело: Управление и технология: Учѐб. Пособие для ВУЗов Под ред. Проф. А.Н. Товашева, Н. Юнитидана, 2005 г.
6. Белоглазова Г.Н. Банковское дело, 5-е изд., перераб. и доп. Учебник 2008. 320 ст. Фи.С.